

Гаврилюк А. П.,
Національний технічний університет України "КПІ", м. Київ

РОЛЬ КОНЦЕПТУ У ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

У статті йдеться про визначення ролі концепту у перекладознавстві. Розглядаються проблеми перекладу концептуального змісту вербальних одиниць, теоретико-методологічні основи таких досліджень, методи перекладацького аналізу концепту.

Ключові слова: перекладознавство, картина світу, концепт, концептосфера, фрейм, вербалізація.

В статье речь идет об определении роли концепта в переводоведении. Рассматриваются проблемы перевода концептуального содержания вербальных единиц, теоретико-методологические основы таких исследований, методы переводческого анализа концепта.

Ключевые слова: переводоведение, картина мира, концептосфера, концепт, фрейм, вербализация.

This article tells about the role determination of concept in theory of translation. The translation problems of concept content of verbal units, theoretical and methodological bases of such researches, methods of translation analysis of the concept are examined.

Key words: theory of translation, worldview, sphere of concepts, concept, frame, verbalisation.

У центрі пріоритетних досліджень представників когнітивної лінгвістики залишаються важливі проблеми, що вже стали традиційними для мовознавства: структура мовної свідомості, форми репрезентації знань, співвідношення логічної, мовної та концептуальної картин світу, картина світу та модель світу [5, с. 58]. Мова не може існувати окремо від форм мислення, які "замкнені" в мовних формах [3, с. 3]. **Актуальність** даної статті ми вбачаємо в узагальненні існуючих підходів вивчення взаємовідношення мислення, форми та свідомості. Відтак, нашою **метою** є спроба з'ясувати релевантність концептуального підходу у сучасних перекладознавчих дослідженнях, у практиці художнього та науково-технічного перекладу.

Відомо, що концепт – це одиниця мислення або пам'яті, яка має відносно впорядковану внутрішню структуру, представляє собою результат пізнавальної діяльності особистості та суспільства та несе комплексну, енциклопедичну інформацію про відображений предмет або явище, про інтерпретацію даної інформації громадською свідомістю та про ставлення громадської свідомості до даного явища чи предмету. Упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її концептуальну систему. Концепт відображає культуру народу. Кожна мова специфічна, в ній відображений своєрідний національний характер. Оскільки різні мови концептуалізують світ неоднаково, то через зіставлення мов виявляються відмінні концептуальні структури світу.

У працях провідних лінгвістів А. Бабушкіна, А. Белової, А. Вежицької, С. Воркачева, О. Кубрякової, В. Красних, М. Положина, Ю. Степанова та ін. вирішуються проблеми визначення поняття "концепт", його онтології та шляхів лінгвальної репрезентації.

У сучасному перекладознавстві все більше уваги приділяється відтворенню національної специфіки концептосфер різних культур. При цьому для перекладацької інтерпретації результатів вербалізації особливостей національних картин світу використовується термін "реалія" [6, с. 3].

Головними напрямками досліджень концептів у перекладознавстві є опис способів їх вербалізації у певному дискурсі та виявлення особливостей їх структурування з метою відтворення способів перевербалізації цих концептів цільовою мовою.

Теоретико-методологічною основою таких досліджень є інтерпретативна теорія перекладу, що розглядає переклад як комунікативний процес, у якому беруть участь відправник вихідного тексту, перекладач та одержувач кінцевого тексту (О. Чердниченко) та лінгвокультурний підхід до визначення концепту, запроваджений В. Карасиком, що уможливує виділення вербалізованої (у вигляді поняттєвого поля) частини концепту.

Сьогодні відомі дослідження, які стосуються когнітивного аспекту перекладу. Одним з таких досліджень є робота Т.А. Фесенко, яка присвячена вивченню проблеми перекладу концептуального змісту вербальних одиниць. На думку Т.А. Фесенко перекладати слід не окремі вербальні форми, а концепти, які за ними стоять. Оскільки існує зв'язок між групами реалій, можна розглядати національні специфічні терміни як елементи окремих смислових систем – концептів [6, с. 3].

Отже, центральне місце в сучасній парадигмі когнітивної лінгвістики посідають концепт і концептосфера – лінгвоментальні феномени, осмисленню яких присвячено праці цілої низки учених. Однак, найбільша увага в дослідженнях надається саме концепту.

Нині активно ведуться дослідження як окремих концептів – "доля", "сумління", "совість" (Т.В. Радзівська), "кохання", "щастя" (С.Г. Воркачов), "обов'язок" (Т.В. Булигіна, О.Д. Шмельов, А.Д. Кошелєв), "істина" (В.А. Лукін), "простір" (О. Забуранна), "дорога" (О.О. Іпполітов) тощо – так і цілісних концептосфер. За спостереженнями вчених, існують типові концепти, виразно представлені в усіх мовах і культурах; поряд із ними в кожній культурно-мовній традиції наявні специфічні концепти або концепти зі специфічними складниками, зокрема "душа" (А. Вежицька, Ю.С. Степанов), "совість" (Ю.Д. Апресян), "воля" (О.Д. Шмельов).

Наприклад, Юрій Чумак здійснив дослідження концепту "шлях" в англійській, французькій та німецькій мовах. Автор визначив концепт "шлях" як культурно маркований вербалізований смисл, представлений у плані вираження цілою низкою мовних реалізацій, які утворюють відповідну лексико-семантичну і когнітивну структури. Юрій Чумак вважає, що національну специфіку концептів унаочнюють фрейми, і спирається у своїй роботі на визначення Н.Н. Болдирева, за яким фрейм – це одиниця знань, яка організована навколо концепта і містить у собі дані про суттєве, типове і можливе для цього концепта в рамках певної культури. Концепт реалізується за до-

помогою ментальної моделі фрейма як ієрархічно впорядкованої репрезентації певної ситуації довкілля [8, с. 1]. Автор здійснив своє дослідження за допомогою таких когнітивних моделей як концепт, фрейм та фразеологічні одиниці. Це дало йому змогу більш детально вивчити концепт “шлях”, визначити базові поняття та особливості його функціонування в системі трьох мов.

С.П. Запольських досліджував концепт “козацтво” в історичному дискурсі англійської та української мов, обравши базовим методом перекладацького аналізу концепту функціональний (контекстуальний) метод, який дає підстави для комплексного контрастивного аналізу елементів мікрополів вербалізованого концепту. Автор зазначав, що на відміну від когнітивного погляду на природу та сутність концепту (А. Белова, О. Кубрякова, О. Селіванова), в історичному дискурсі концепти розглядаються як явища лінгвокультурного порядку (В. Карасик, Г. Слишкін), оскільки в результаті вербалізації концептів автор неминуче вдається до їх оцінювання. Фактуальна складова концептів відтворює головне семантичне навантаження й вербалізується за допомогою термінів. Специфіка семантики певних лексем, віднесених до елементів вербалізованого концепту, дозволяє відтворити також і ціннісний їх компонент. Цей компонент, як правило, втілюють лексеми, що слугують елементами опису об’єктів і явищ, позначених історичними термінами. На думку автора запропонована методика перекладацького аналізу концепту “козацтво” вирішує проблему виявлення елементів концепту, класифікації елементів у складі поля на ядрові й периферійні, що уможливує адекватне відтворення цього концепту в історичному дискурсі [1, с. 3].

Концепт грає також значну роль при перекладі художніх текстів, оскільки під час їх перекладу досить часто застосовується концептуальний аналіз. Застосування методики концептуального аналізу (Н.Д. Арутюнова, А.Д. Белова, А. Вежицька, Ю. Степанов, В.І. Карасик, О.С. Кубрякова, І.С. Шевченко, О. Кресан, С. Жаботинська, О. Кагановська) у контексті художнього перекладу надає ширші можливості для проникнення в природу індивідуально-авторського світосприйняття, його розуміння як складника концептуальної картини світу і як внутрішньо-органічної й невіддільної субстанції твору [2, с. 1]. Концептуальний аналіз художніх текстів є потужним інструментом, який допомагає ретельно досліджувати глибинні текстові структури, відтворювати їх засобами іншої мови і вводити в обіг іншої культури. Окремі положення соціосеміотики, започатковані М.А.К. Хелідеєм, висвітлюють культурні імплікації оригінального тексту і дають можливість адекватно відтворювати їх у перекладі [7, с. 23]. Надзвичайно вагомий внесок у теорію художнього перекладу зроблено українськими вченими Р.П. Зорівчак, Л.В. Коломієць, В.В. Коптіловим, І.В. Корунцем, М.О. Новиковою, О. Фінкелем, О.І. Чередниченком, і їхні дослідження, разом з розвідками перекладознавців інших країн – С. Басснет, С. Влахова, І. Левого, А. Лефевра, А. Поповича, А. Федорова, С. Флоріна, К. Чуковської, – слугують міцним фундаментом для подальшого розвитку цієї науки. Кожний художній твір, кожний художній напрям, література кожної історичної доби породжує специфічні проблеми для перекладача. Вирішувати ці проблеми можливо лише за умови засвоєння перекладачем здобутків багатьох дисциплін в комплексі [7, с. 24].

Концептуальний аналіз є основним методом дослідження в дисертації Лук’яненко М.П., в якій досліджується французька екзистенціальна проза в українських перекладах. На думку автора застосування методу концептуального аналізу у галузі художнього перекладу сприяє розширенню можливостей у зіставних дослідженнях текстів оригіналу та перекладу. Цей метод дозволяє проникнути в глибинну семантику твору (Ж. Антуан, С. Бремон) задля виявлення та розпізнання тих завуальованих смислів (концептів), які автор привніс у свій твір, і адекватного їх відтворення у перекладі. На основі методу концептуального аналізу тексту вибудовується концептуальний підхід до перекладу, який полягає у визначенні текстових концептів й осягненні мегаконцепту (основного, глобального концепту) твору як головної передумови перекладу. Метою такого підходу до художнього перекладу є збереження не лише авторської концепції, а й базових (мегатекстових) концептів оригіналу. Авторська концепція, існуючи у вигляді певної абстракції в мисленні та свідомості митця ще до створення ним художнього твору, втілюється саме у тих прихованих смислах – імпліцитах (Л. Федорова), символах (М. Новикова), концептах, які можна виявити при вдумливому прочитанні та аналізі першотвору [2, с. 4]. Отож основними принципами концептуального підходу до перекладу за Лук’яненко М.П. є:

- виявлення і збереження у цільовому тексті базових концептів – важливих складових семантико-стилістичної системи оригіналу з метою забезпечення відповідних реакцій читачів перекладу;
- урахування при перекладі авторської концепції першотвору, яка визначає його зміст і стиль;
- сприйняття концептуального змісту художнього твору в діалектичній єдності з його художньою формою;
- відтворення в перекладі лінгвостилістичних особливостей оригіналу що пов’язано з певними втратами та різними трансформаціями, спричиненими відмінностями між мовними і концептуальними картинками світу;
- максимально точне відтворення у перекладі екстралінгвальних явищ як компонентів загальної контекстної системи оригіналу;
- урахування мовної і концептуальної картин одержувача перекладу та його культурної традиції;
- обов’язкове зіставлення концептуальної інформації, яку містить оригінал, з тією, яку виявлятиме перекладений твір, що є важливою передумовою досягнення адекватності [2, с. 5].

М.П. Лук’яненко вважає, що залучення такого підходу до розгляду традиційної перекладознавчої проблематики дозволило по-новому проаналізувати найважливіші питання теорії і практики художнього перекладу, а саме – питання про співвідношення творчої індивідуальності автора оригіналу та перекладача, проблему перекладності художнього тексту і адекватності перекладу, а також проблему одиниці художнього перекладу [2, с. 5].

І.М. Ремхе досліджуючи когнітивні особливості перекладу науково-технічного тексту, вважає, що когнітивні науки, які під час дослідження мови як феномену ментального, феномену психіки людини, досліджують знання у всіх аспектах їх отримання, зберігання та переробки. Дотримуючись когнітивної парадигми, лінгвістика отримала можливість відкрити завісу таємниці людської свідомості, а саме, ментальних репрезентацій знань, які формують людський розум та інтелект. Основою виявлення когнітивної сутності перекладу на її думку є ідея представлення знань перекладача у вигляді систем і типологічних структур, серед яких варто виділити кла-

сифікаційний і ситуативний фрейми, які розрізняються на основі віднесеності до знань мовного та немовного характеру. Відносно перекладу авторка розрізняє динамічний і статичний фрейми, які відображають процеси накопичення й оперування знаннями. Виділення типів фрейму визначає характер внутрішньофреймового розподілення елементів [4; 6].

Отже, у сучасному перекладознавстві все більше уваги приділяється відтворенню національної специфіки концептосфер різних культур. Наявність зв'язку між групами реалій, вплив різних типів контексту, що зумовлює вибір способу передачі їх цільовою мовою в певному дискурсі, уможлиблює розгляд національних специфічних термінів як елементів окремих смислових систем – концептів. Головними напрямками досліджень є опис способів вербалізації концептів у певному дискурсі та виявлення особливостей структурування останніх з метою відтворення способів їх перевербалізації цільовою мовою. Дослідження цієї теми має перспективи подальших розвідок, оскільки концепт відіграє значну роль при перекладі як художніх текстів, так і науково-технічних, у яких досить часто застосовується концептуальний аналіз.

Література:

1. Запольських С. П. Концепт “козацтво” в історичному дискурсі : перекладознавчий аспект / Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.– К., 2005. – 20 с.
2. Лук'янченко М. П. Французька екзистенціальна проза в українських перекладах / Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.– К., 2006. – 20 с.
3. Мирам Г. Э. Профессия : Переводчик / Геннадий Эдуардович Мирам – К. : Ника-Центр, 1999. – 160 с.
4. Ремхе І. М. Когнитивные особенности перевода научно-технического текста / Ирина Николаевна Ремхе / Автореф. дис. ... канд. фил. наук : 10.02.20 Челябинск, 2007. – 25 с.
5. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999.–148 с.
6. Фесенко, Т. А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода / Т. А. Фесенко. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2002.
7. Чала Ю. П. Відтворення культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби в українських перекладах / дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006.
8. Чумак Ю. П. Концепт “шлях” в англійській, французькій та німецькій мовах, 2010. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=1105>